

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RA VUNHARHU (P3)

2019

XILETELO XA MAKOREKETELO

TIMARAKA: 100

Xiletelo xa makoreketelo lexi xi na tipheji ta 16.

RHUBIRIKI: XITSALWANA [50 WA TIMARAKA]**LEMUKA:**

- Tirhisa rhubiriki minkarhi hinkwayo loko u koreketa xitsalwana xa vutumbuluxi (Papila ra vu3, XIYENGE XA A).
- Timaraka to sukela eka 0 kufikela eka 50 ti avanyisiwile hi tinhlamuselo ta 5 ta vuswikoti.
- Eka swilaveko swa Vundzeni, Ririmi na Xitayili, nhlamuselo yin'wana na yin'wana ya vuswikoti eka leta ntlhanu yi avanyisiwile hi swiyimo swimbirhi: xa le henhla na xa le hansi xikan'we na maavelo lawa ya tirhisiwaka ya timaraka.
- Xivumbeko a xi khumbeki hi xiyimo xa le henhla na xa le hansi.

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWANA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 50]

Swiyenge		Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI & MAKUNGUHATELO (Mahlamulelo na miehleketo) Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatelelo Ndzemuko wa xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu TIMARAKA TA 30	Xiyimo xa le henhla	28–30 -Mahlamulelo yo hlawuleka/lama tlhonthlaka miehleketo na ku hundzisa eka leswi languteriweke -Miehleketo ya vutlhari, leyi tlhonthlaka miehleketo naswona leyi vupfeke -Mahungu ya veketeriwe hi ndlela yo hlawuleka naswona ku na nkhlulukelano (nhlangano) ku katsa manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	22–24 -Mahlamulelo lama vumbiweke kahle swinene -Miehleketo leyi faneleke no tsakisa naswona yi kombisa vumbhoni byo va yi vupfile -Mahungu ya veketeriwe kahle swinene naswona ku na nkhlulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	16–18 -Mahlamulelo lama amukelekaka -Miehleketo leyi nga na nkhlulukelano na ku khorwisa -Mahungu ya veketeriwe kahle naswona ku na nkhlulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	10–12 -Mahlamulelo ma na nkhlulukelano kun'wana -Miehleketo a yi twisiseki naswona a yi kombisi vutitumbuluxeri -Ku na vumbhoni byitsongo bya maveketelelo na nkhlulukelano wa mahungu	4–6 -Mahlamulelo yo huhulula -Miehleketo yo hlanganahlangana yo va yi nga kongomisi mhaka -Mahungu yo huhulula no vuyeleriwa -Mahungu a ya veketeriwangi kahle naswona ya hava nkhlulukelano

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWANA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 50] (ku yisa emahlweni)

Swiyenge		Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
		25–27	19–21	13–15	7–9	0–3
	Xiyimo xa le hansi	-Mahlamulelo ya xiyimo xa le henhla kambe lama nga riki na swihlawulekiso swa xitsalwana xo hlawuleka no tlhontha miehleketo -Miehleketo ya vutlhari no vupfa -Mahungu ya veketeriwe hi ndlela ya vutshila naswona ku na nkhlukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo lama vumbiweke kahle -Miehleketo leyi faneleke no tsakisa -Mahungu ya veketeriwe kahle naswona ku na nkhlukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo lama amukelekaka kambe hungu a ri hlamuseriwangi ri twisiseka swinene -Miehleketo yi na nkhlukelano lowu eneleke na ku khorwisa -Mahungu ya veketeriwe kahlenyana naswona ku na nkhlukelanonyana (nhlanganonyana) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo hakanyingi a hi lama faneleke -Miehleketo yi tala ku va leyi nga hlanganangiki na ku hlanganahlangana -Ku hava vumbhoni lebyi kombisaka maveketelelo lamanene na nkhlukelano wa mahungu	-A nga kalangi a ringeta ku angula ku ya hi nhlokomhaka -Miehleketo hi leyi yi nga fanelangiki naswona a yi fambelani nakatsongo na nhlokomhaka -A yi na nkongomo naswona yi pfuvapfuvakile

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWANA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 50] (ku yisa emahlweni)

Swiyenge		Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana na xikongomelo, nkucetelo, vundzeni na mahlawulelo ya marito Matirhiselo ya ririmi na swiaki na milawu ya rona, mahikahatelo, ntivoririmi na mapeletelo	Xiyimo xa le henhla	14–15 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Vutitshembi eka ku tirhisa ririmi naswona hi ndlela yo hlawuleka no tsakisa -Xi koka rinoko naswona xi na thoni leyinene no thavula -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi tali ku va kona -Xi vumbiwile hi ndlela ya vutshila swinene	11–12 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana kahle na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmi hi leri faneleke naswona thoni leyi tirhisiweke hi leyi faneleke minkarhi hinkwayo -Swihoxo swa ntivoririmi na mahikahatelo a swi talangi -Xi vumbiwile hi ndlela ya vutshila	8–9 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmi ri tirhisiwile hi mfanelo ku hlamusela mahungu -Thoni hi leyi faneleke -Ku tirhisiwile ririmi ro amukeleka ku tiyisisa vundzeni bya hungu	5–6 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelanayana na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Matirhiselo ya ririmi i ya xiyimo xa madyondza swinene -Thoni na dikixini hi leswi swi nga faneriki -Ntivoririmi i wa mpimo wa le hansi	0–3 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmi a ri twisiseki -Ntivoririmi wa mpimo wa le hansi swinene wu endla leswaku mahungu ya nga twisiseki
TIMARAKA TA 15	Xiyimoxa le hansi	13 -Ririmi i ra xiyimo xa le henhla naswona ri na thoni leyi faneleke no thavula -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi tali ku va kona -Xi vumbiwile hi ndlela yo hlawuleka	10 -Ririmi ri koka miehleketo naswona hakanyingi ra vuyerisa -Thoni hi leyi faneleke na ku vuyerisa -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo i switsongo -Xi vumbiwile hi ndlela ya vutshila	7 -Matirhiselo lama faneleke ya ririmi eka minkarhi yin'wana -Hakanyingi thoni hi leyi faneleke kambe matirhiselo ya ririmi ya kayivelanyana	4 -A ku tirhisiwangi ririmi leri faneleke -Ku tirhisiwile swivulwa swo fana kumbe switsongo leswi hambaneke -Ntivoririmi i wa mpimo wa le hansi swinene	
XIVUMBEKO Swihlawulekiso swa xitshuriwa. Mavumbelo ya tindzimana na swivulwa.		5 -Mavumbelo ya nhlokomhaka i ya xiyimo xa le henhla swinene -Vuxokoxoko lebyi hlawulekeke -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hi ndlela ya xiyimo xa le henhla swinene	4 -Vuxokoxoko byi vumbiwile hi ndlela yo twisiseka -Ku na nkhlukelano -Swivulwa na tindzimana swa twisiseka naswona i swo hambanahambana	3 -Ku vumbiwile vuxokoxoko lebyi faneleke -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hi ndlela leyinene -Xitsalwana xa twisiseka	2 -Ku na timhakankulunyana leti faneleke -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo -Xitsalwana xa ha twisiseka hambileswi xi nga na swihoxo	0–1 -Ku pfumaleka ka timhakankulu leti lavekaka -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo -Xitsalwana a xi twisiseki
TIMARAKA TA 5						

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWAMBIKO XO LEHA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 30]

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI, MAKUNGUHATELO & XIVUMBEKO Mahlamulelo na miehleketo Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatelelo Xikongomelo, vaamukeri va hungu, swihlawulekiso/milawu ya matirhiselo ya ririmi na mbangu TIMARAKA TA 18	15–18 -Mahlamulelo yo hlawuleka na ku hundzisa leswi a swi languteriwile -Miehleketo ya vutlhari na ku vupfa -Vutivi byo enta bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Matsalelo ya kongoma mhaka -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano -Nhlamuselo ya vuenti swinene naswona vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleke no va na nkhaqato	11–14 -Mahlamulelo lamanene lama kombisaka vutivi lebyinene bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongoma mhaka, a ku na ku huma emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano, nhlamuselo ya vuenti naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleke kambe xi ri na swihoxo switsongo swa nkhaqato	8–10 -Mahlamulelo yo ringanela lama kombisaka vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Mhaka a yi kongomiwi hi ku hetiseka -Ku na ku humanyana emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano lowu amukelekaka -Ku na vuxokoxoko byin'wana lebyi seketelaka nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleke hi ku angarhela kambe xi ri na swihoxo switsongo	5–7 -Mahlamulelo ya madyondza lama kombisaka vutivinyana bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongomanyana kambe ku na ku pfa ku humiwa emhakeni -A hi minkarhi hinkwayo vundzeni na miehleketo swi khulukelanaka -Ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokomhaka -Milawu ya xivumbeko yi tirhisiwe hi ndlela yo ka yi nga twisiseki -Ku na swihoxo swo tala	0–4 -Mahlamulelo a ya kombisi vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Nhlamuselo a yi le rivaleni naswona yi humile swinene emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi hava nkhlukelano -Ku na vuxokoxoko byitsongo swinene lebyi seketelaka nhlokomhaka -A ku tirhisiwangi milawu ya xivumbeko lexi faneleke

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWAMBIKO XO LEHA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 30] (ku yisa emahlweni)

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI Thoni, rhejisitara, xitayili, xikongomelo/nkucetelo, vaamukeri va hungu na mbangu Matirhiselo ya ririmi na milawu ya matirhiselo ya ririmi Mahlawulelo ya marito Mahikahatelo na mapeletelo TIMARAKA TA 12	10–12 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwele hi mfanelo -Swihoxo a swi tali ku vonaka	8–9 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Hi ku angarhela ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwele hi mfanelo -Ntivomarito wa kahle swinene -A ku tali ku va na swihoxo	6–7 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na swihoxonyana swa ririmi -Ku na ntivomarito wo ringanela -Swihoxo a swi onhi nhlamuselo	4–5 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swo fambelananyana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ntivoririmi wo pfumala nkhaqato wu tlhela wu va na swihoxo swo hlayanyana -Ntivomarito wa mpimo wa le hansi -Nhlamuselo a yi le rivaleni	0–3 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Swihoxo swi tele naswona ku na ku hlanganahlangana ka timhaka -Ntivomarito a wu fambelani na xikongomelo -Nhlamuselo a yi twali nakatsongo
MAAVELO YA TIMARAKA	25–30	19–23	14–17	9–12	0–7

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWAMBIKO XO KOMA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 20]

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI, MAKUNGUHATELO & XIVUMBEKO Mahlamulelo na miehleketo Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatelo Swihlawulekiso/Milawu ya matirhiselo ya ririmi na mbangu TIMARAKA TA 12	10–12 -Mahlamulelo yo hlawuleka na ku hundzisa leswi a swi languteriwile -Miehleketo ya vutlhari na ku vupfa -Vutivi byo enta bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Matsalelo ya kongoma mhaka -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano -Nhlamuselo ya vuenti swinene naswona vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleke no va na nkhaqato	8–9 -Mahlamulelo lamanene lama kombisaka vutivi lebyinene bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongoma mhaka, a ku na ku huma emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano, nhlamuselo ya vuenti naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleke kambe xi ri na swihoxo switsongo swa nkhaqato	6–7 -Mahlamulelo yo ringanela lama kombisaka vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Mhaka a yi kongomiwi hi ku hetiseka -Ku na ku humanyana emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano lowu amukelekaka -Ku na vuxokoxoko byin'wana lebyi seketelaka nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleke hi ku angarhela kambe xi ri na swihoxo switsongo	4–5 -Mahlamulelo ya madyondza lama kombisaka vutivinyana bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongomanyana kambe ku pfa ku humiwayana emhakeni -A hi minkarhi hinkwayo vundzeni na miehleketo swi khulukelana -Ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokomhaka -Milawu ya xivumbeko yi tirhisiwe hi ndlela yo ka yi nga twisiseki -Ku na swihoxo swo tala	0–3 -Mahlamulelo a ya kombisi vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Nhlamuselo a yi le rivaleni naswona yi humile swinene emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi hava nkhlukelano -Ku na vuxokoxoko byitsongo swinene lebyi seketelaka nhlokomhaka -A ku tirhisiwanga milawu ya xivumbeko lexi faneleke
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI Thoni, rhejisitaru, xitayili, ntivomarito wu fanele xikongomelo na mbangu Matirhiselo ya ririmi na milawu ya matirhiselo ya ririmi Mahlamulelo ya marito Mahikahatele na mapeletele TIMARAKA TA 8	7–8 -Thoni, rhejisitaru, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Swihoxo a swi tali ku vonaka	5–6 -Thoni, rhejisitaru, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Hi ku angarhela ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Ntivomarito wa kahle swinene -A ku tali ku va na swihoxo	4 -Thoni, rhejisitaru, xitayili na ntivomarito swi fambelana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na swihoxonyana swa ririmi -Ku na ntivomarito wo ringanela -Swihoxo a swi onhi nhlamuselo	3 -Thoni, rhejisitaru, xitayili na ntivomarito swo fambelananyana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ntivoririmi wo pfumala nkhaqato wu tlhela wu na swihoxo swo hlayanyana -Ntivomarito wa mpimo wa le hansi -Nhlamuselo a yi le rivaleni	0–2 -Thoni, rhejisitaru, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Swihoxo swi tele naswona ku na ku hlanganahlangana ka timhaka -Ntivomarito a wu fambelani na xikongomelo -Nhlamuselo a yi twali nakatsongo
MAAVELO YA TIMARAKA	17–20	13–15	10–11	7–8	0–5

MAAVELO YA TIMARAKA

XIYENGE XA A: XITSALWANA: 50 WA TIMARAKA

VUNDZENI NA MAKUNGUHATELO (VM): 30
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI (RXV): 15
XIVUMBEKO (X): 05
50

XIYENGE XA B: XITSALWAMBIKO XO LEHA: 30 WA TIMARAKA

VUNDZENI, MAKUNGUHATELO NA XIVUMBEKO (VMX): 18
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI (RXV): 12
30

XIYENGE XA C: XITSALWAMBIKO XO KOMA: 20 WA TIMARAKA

VUNDZENI, MAKUNGUHATELO NA XIVUMBEKO (VMX): 12
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI (RXV): 08
20

MIMFUNGHO LEYI NGA TIRHISIWAKA EKA KU KOREKETA.

MFUNGHO	NHLAMUSELO
–	Nkhwati/ntila ehansi ka xihoxo xin'wana na xin'wana xa mapeletelo na mahikahatelo.
	Etlhelo ra xinene eka swivulwa leswi nga twisisekiki.
=	Etlhelo ra xinene loko mukamberiwa a nga avangi xitshuriwa xa yena hi tindzimana.
m	Laha ku nga na mbuyelelo wa timhaka kumbe marito.
↓	A nga fikangi emakumu ka pheji.
↑	A a fanele a sungurile ehenhla ka mintila leyi a nga yi tlula.
←	A a fanele a sungurile eku sunguleni ka ntila eximatsini.
→	A nga fikangi emakumu ka ntila eka tlhelo ra xinene.
/	Loko a hlanganisile marito.
□	Loko a hambanisile marito.

SWILETELO SWA MAKOREKETELO

XIYENGE XA A: XITSALWANA

XIVUTISO XA 1

1.1 Siku rero hi tivonisile.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa ndzungulo.

Xitsalwana xa ndzungulo xi hlamusela xitori kumbe mhaka leyi humelele eka nkarhi lowu nga hundza.

Mukamberiwa u languteriwa ku rungula leswi a swi voneke swo hlamarisa eka siku ro karhi.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Siku na ndhawu laha a va ri kona
- Leswi a swi humelele eka siku rero.
- Leswi swi sunguriseke xiswona.
- Xivangelo xa mhaka ya kona.
- Lava a va khumbeka eka mhaka ya kona.
- Leswi yena na lava a va ri kona va swi endleke.
- Leswi mhaka leyi yi heriseke xiswona.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.2 Mupuresidente lontshwa wa tiko ra Afrika-Dzonga.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa nhlamuselo.

Mukamberiwa u ta hlamusela leswi a swi tivaka hi Mupuresidente lontshwa wa tiko ra Afrika-Dzonga.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Vito ra yena na lembe leri a ngheneke exitulwini hi rona.
- Timhaka ta vutomi bya yena.
- Ntokoto wa yena eka swa tipolitiki.
- Ku cinca loku a ku tiseke etikweni na le vanhwini.
- Vuxaka bya yena na vaakatiko.
- Vuswikoti lebyi a nga na byona.
- Leswi swi n'wi tsakisaka hi Mupuresidente loyi.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.3 **Buku leyi cinceke vutomi bya mina.**

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa mianakanyo.

Mukamberiwa u languteriwa ku andlala mianakanyo ya yena mayelana na buku leyi cinceke vutomi bya yena.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Leswi vutomi bya yena a byi ri xiswona khale.
- Vito ra buku, mutsari na vahumelerisi va yona.
- Ndlela leyi a tiveke buku leyi hi yona.
- Mahungu na hungunkulu ra buku leyi.
- Xiphemu lexi xi n'wi khumbeke eka yona.
- Vuxaka bya leswi nga ebukwini na vutomi bya yena.
- Ndlela leyi vutomi bya yena byi cinceke hi yona endzhaku ko hlaya buku leyi.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.4 **Swa fanela leswaku vantshwa va ngenela eka migingiriko ya swa mintlangu. Kanela mhaka leyi.**

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa nkanelo.

Mukamberiwa u languteriwa ku kanela nkoka wa ku va vantshwa va ngenela eka migingiriko ya swa mintlangu.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Migingiriko ya mintlangu ya hungasa eka vana.
- Yi paluxa titalenta na vuswikoti bya vantshwa.
- Mintlangu yin'wana yi vhela yi va mintirhovutomi ya vantshwa.
- Mintlangu yi susa vantshwa eswitarateni hikwalaho va papalata swiendlo leswo biha.
- Yi pfuna leswaku va va na rihanyu ra kahle.
- Yi phyuphyisa miehleketo no pfuna leswaku loko va hlaya tibuku swi nghena hi ku olova.
- Yi pfuna leswaku va va na vumunhu na vutihlamuleri.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.5 Byalwa byi fanele ku xaviseriwa vanhu va malembe ya makumembirhin'we ku ya ehenhla. Pfumela kumbe u kaneta mhaka leyi.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa mavonelo.

Mukamberiwa u languteriwa ku nyika mavonelo ya yena a pfumela kumbe a kaneta ku va byalwa byi fanerile ku xaviseriwa vanhu va malembe ya makumembirhin'we ku ya ehenhla ku nga ri ya le hansi.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

Ku pfumela

- Munhu loko a ri eka malembe ya makumembirhin'we miri wa yena wu va se wu tiyerile.
- U tekiwa a ri na vutihlamuleri eka timhaka ta vutomi bya yena.
- Van'wana va va va hetile tidyondzo ta le sekondari.
- Van'wana va va va ri eku tirheni.
- Vanghana a va ha va kuceteli hi ku olova.
- Van'wana va endleriwa na xinkhubyana xa ku va nyika xikhiya xo kombisa leswaku va kurile va nga byara vutihlamuleri.

Ku kaneta

- Nawu wa tiko wa ku xavisela vanhu byalwa wu le ku cinciweni wu suka eka malembe ya khumenhungu wu ya eka ya makumembirhin'we.
- Hakanyingi munhu wa malembe ya le hansi ka 21 u va a nga si heta tidyondzo.
- A nga si va na vutihlamuleri lebyi heleleke.
- Wa ha kuceteleka hi ku olova hi vanghana.
- Hakanyingi a nga si tirha.
- Byalwa byi nga n'wi cinca mahanyelo na ku n'wi onhela vumundzuku. (Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

- 1.6 1.6.1 Mukamberiwa u ta tsala hi leswi a xi vonisaka xiswona xifaniso. Mukamberiwa a nga ha rungula/hlamusela/kanela/nyika vonelo/mianakanyo ya yena.

Mukamberiwa u ta nyika nhlokomhaka leyi faneleke. Xikombiso: Makhombo ya ntumbuluko.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Muxaka wa khombo leri humeleleke.
- Swivangelo swa kona.
- Tindhawu leti ti khumbekeke.
- Leswi onhakeke.
- Lava va poneke, vavisekeke na lava va loveke,
- Mpfuno lowu wu nyikiweke lava khumbekeke.
- Makungu ya mfumu ku ta lulamisa xiyimo.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na xifaniso.)

[50]

- 1.6.2 Mukamberiwa u ta tsala hi leswi a xi vonisaka xiswona xifaniso. Mukamberiwa a nga ha rungula/hlamusela/kanela/nyika vonelo/mianakanyo ya yena.

Mukamberiwa u ta nyika nhlokomhaka leyi faneleke. Xikombiso: Vupfhumba

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Muxaka wa vupfhumba lebyi na mahakelelo ya kona.
- Leswi swi humelalaka eka muxaka lowu wa vupfhumba.
- Milawu leyi landzeleriwaka.
- Ku ndlandlamuxa ikhonomi ya tiko.
- Ku tumbuluxa mintirho.
- Ku hlayisa ntumbuluko.
- Ku titwa loku munhu a salaka na kona endzhaku ka rendzo ra muxaka lowu.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na xifaniso.)

[50]

- 1.6.3 Mukamberiwa u ta tsala hi leswi a xi vonisaka xiswona xifaniso. Mukamberiwa a nga ha rungula/hlamusela/kanela/nyika vonelo/mianakanyo ya yena.

Mukamberiwa u ta nyika nhlokomhaka leyi faneleke. Xikombiso: Vurimi bya makalavatla.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Nhlamuselo ya nhlokomhaka.
- Muxaka wa swibyariwa leswi.
- Tinguva leti swi byariwaka hi tona.
- Mabyalelo ya swona.
- Maxaviselo ya swona.
- Nkoka wa swona eka rihanyu ra munhu.
- Swilo leswi tumbuluxiwaka swi huma eka swona.
- Xiave xa swona eka ku ndlandlamuxa ikhonomi na ku tumbuluxa mintirho.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na xifaniso.)

[50]

NTSENGO WA XIYENGE XA A:

50

XIYENGE XA B: XITSHURIWA XA XITSALWAMBIKO XO LEHA**XIVUTISO XA 2****XIVUMBeko XI FANELE XI KOMBISA LESWI LANDZELAKA:****2.1 PAPILA RA MAFUNDZA**

Mukamberiwa u languteriwa ku tsalela mininjhere wa vhengele ra ka Phulavusiwana papila a vilela hi mahele lawa a ya kumeke eka swakudya leswi a swi xaveke.

Papila ra muxaka lowu ri fanele ku va na leswi landzelaka:

- Tiadirese timbirhi.
- Adirese ya mutsari na ya mutsaleriwa.
- Xiloso.
- Vuxokoxoko bya swixavisiwa.
- Ndziriso lowu a languteleke wona.
- Nsariso.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[30]**2.2 MATIMU YA MUFI**

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala matimu ya malume wa yena loyi a loveke eka nghozi ya xithuthuthu lexi a famba hi xona.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Mavito ya mufi hi xitalo.
- Siku ra ku velekiwa na ndhawu.
- Mavito ya vatswari va mufi na leswaku a ri n'wana wa vungani.
- Tidyondzo na ntokoto.
- Leswi koxeke rifu rakwe.
- Siku leri a hundzeke hi rona emisaveni.
- Lava a va siyeke.
- Ku n'wi phata.

[30]

2.3 NHLUTO

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala nhluto wa filimi leyi a nga tshama a yi vona.

Nhluto wu nga katsa swin'wana swa leswi landzelaka:

- Vito ra filimi, vahumelerisi na lembe leri yi nga humelerisiwa hi rona.
- Vatlangi.
- Mbangu lowu yi nga endliwa eka wona.
- Vuyimbeleri lebyi tirhisiweke eka yona.
- Leswi filimi yi vulavulaka hi swona.
- Vito ra mhluti.

[30]

2.4 INTHAVHIYU

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala inthavhiyu exikarhi ka muhaxi wa xiyanimoya na muntshwa loyi a paseleke ehenhla eka xikambelo xa ku hela ka lembe xa Giredi ya 12.

Inthavhiyu yi fanele ku va na leswi landzelaka:

- Mbangu laha inthavhiyu yi humelalaka kona.
- Mavito ya muhaxi na muntshwa ya landzeriwa hi hikombirhi.
- Swiendlo na mavulavulelo endzeni ka swiangi.
- Swivutiso swa muhaxi na tinhlamulo ta muntshwa.
- Xikolo lexi muntshwa a dyondza eka xona.
- Leswi a tikarhatiseke xiswona ku kala a pasela ehenhla.
- Lava n'wi pfuneke na ndlela leyi va n'wi pfuneke hi yona.
- Makungu ya yena mayelana na swa tidyondzo.

[30]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 30

XIYENGE XA C: XITSHURIWA XA XITSALWAMBIKO XO KOMA**XIVUTISO XA 3****XIVUMBeko XI FANELE XI KOMBISA LESWI LANDZELAKA:****3.1 PHOSITARA**

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala phositara a navetisa ntlangu wa le xitejini lowu nga ta va kona eholweni ya le kusuhi na le ka vona.

Mukamberiwa a nga katsa swin'wana swa leswi landzelaka:

- Vaamukeri (Vanhu lava phositara yi nga kongomisiwa eka vona.)
- Siku, ndhawu na nkarhi.
- Vito ra ntlawa lowu wu va rhambaka.
- Vito ra ntlangu wa kona.
- Mali leyi hakeriwaka.
- Marito yo onga vanhu leswaku va ta wu vona.

[20]**3.2 POSIKARATA**

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala posikarata a navelela kokwana wa yena siku lerinene ra ku velekiwa.

Mukamberiwa a nga katsa swin'wana swa leswi landzelaka:

- Vito ra kokwana wa yena.
- Ndhawu leyi a tshamaka eka yona.
- Siku leri a velekiweke hi rona.
- Marito yo n'wi navelela siku lerinene.
- Mavito ya mutsari.

[20]**3.3 SWILETELO**

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala swiletelo swa ndlela leswi nga ta tirhisiwa hi hahani na ndyangu wa yena lava va nga ta va endzela hi movha. U va lerisa ndlela kusukela evhengeleni ra le ndhawini ya ka vona ku ya fika ekaya ka vona.

Mukamberiwa a nga katsa swin'wana swa leswi landzelaka:

- Vito ra vhengele leri va sukelaka eka rona.
- Mafambelo ku suka evhengeleni ku ta ekaya ka vona.
- Mavito ya switarata leswi va nga ta swi hundza.
- Vito ra xitarata na nomboro ya yindlu ya ka vona.
- Miako na mimfungho leyi va nga ta yi hundza endleleni.

[20]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 20
NTSENGO WA TIMARAKA: 100